

(ו-ז) הנהגות חברתיות מעשיות

פרק ו

דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו ונוהג כמנהג אנשי מדינתו. לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד כדי שילמוד ממעשיהם, ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחושך כדי שלא ילמוד ממעשיהם. הוא ששלמה אומר (משלי יג, כ): "הוֹלֵךְ אֶת תְּחָמִים יִחְכֵּם וְרַעָה כְּסִילִים יִרְעֶז", ואומר (תהלים א, א): "אֲשֶׁרֵי הָאִישׁ וּגּוֹ". וכן אם היה במדינה שמנהגותיה רעים ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה ילך למקום שאנשיה צדיקים ונוהגים בדרך טובים. ואם היו כל המדינות שהוא יודעם ושומע שמועתן נוהגים בדרך לא טובה כמו זמנינו, או שאינו יכול ללכת למדינה שמנהגותיה טובים מפני הגייסות או מפני החולי - ישב לבדו יחידי כעניין שנאמר (איכה ג, כח): "יֵשֵׁב בְּדָד וַיִּדֹם", ואם היו רעים וחטאים שאין מניחים אותו לישב במדינה אלא אם כן נתערב עמהן ונוהג במנהגם הרע - יצא³² למערות ולחַוִּיחִים (=בין הקוצים - מצודת ציון לש"א יג, ו) ולמדברות, ואל ינהיג עצמו בדרך חטאים,

הערות - ילמד ענוים דרכו

32 כאן לא כתב הרמב"ם עד כמה צריך האדם להפסיד בעבור זה, אבל באיגרת תימן כתב: "ואיך לא ימאס האדם ואיך לא יקוץ בארץ מולדתו ובבני משפחתו בשביל התורה כולה בכללה? והנה מצאנו איש אחד בין שאר בני אדם כשלא ימצא די מחייתו במקום אחד עד שיקוץ בו ויצר לו מקומו - יצא משם למקום אחר, כל שכן כשיצר לו מקומו מצד תורתו ומצד אמונת האל שלא ירח ממנו אל מקום אחר?" באיגרת השמד כתב: "והעצה שאני יועץ לנפשי, והדעת שאני רוצה בה לי ולא הובי ולכל מבקש ממני עצה, שיצא מאלה המקומות וילך למקום שהוא יכול להעמיד דתו ולקיים תורתו בלא אונס, ולא יפחד, ויעזוב ביתו ובניו וכל אשר לו". כלומר אם אין הוא יכול אלא להציל את עצמו משמד או להישאר עם משפחתו - יעזוב אותם ויכרח. ונראה שהמקור להדרכה זו הוא אברהם אבינו, שעזב את הוריו בזקנותם בגלל דבר ה' (עיין רש"י סוף פרשת נח), וגירש את בנו ישמעאל ואת אמתו למדבר בעבור דבר ה', ומסר את בנו יצחק להריגה בעבור דבר ה'. ויש השואלים: כיצד יעזוב אדם את אשתו ובניו והוריו כדי לברוח משמד, וכי האחריות על בניו ועל אשתו והוריו אינה ערך דתי? אולם כבר אמר אברהם אבינו לאבימלך: "רק אין יראת אלוהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי". היינו שכל הערכים יש להם עמידה במציאות כנגד היצרים והתאוות רק כשיש יראת ה' (עיין בדברי הנצי"ב והמלבי"ם לפסוק זה), ואם אין יראת ה' - גם האחריות לגידול הילדים או לאשתו או להוריו לא תתקיים; על כן יבחר בעיקר. ויש השואלים: כיצד ניתן לבצע הדרכה זו שאין הנפש יכולה להכילה, בגלל הקושי של הרגש להיפרד מהם? על כך עונה הרמב"ם באיגרת השמד: "כי דת ה' שהנחיל אותנו גדולה, וחויבה קודם לכל המקרים הבזויים בעיני המשכילים, שהם אינם עומדים ויראת ה' היא שעומדת... והתנצלות מי שטוען בעניין ביתו ובניו - אינה טענה לפי האמת: 'אח לא פדה יפדה איש לא יתן לאלוהים כפרו'. ואין ראוי אצלי מי שיטען זאת הטענה כדי לדחות מעל נפשו, אלא יגלה למקום ראוי, ולא יעמוד בשום פנים במקום השמד, וכל העומד שם הרי הוא עובר ומחלל שם שמים, והוא קרוב למזיד". כלומר, מי שמכיר בערך של הדבקות בה' יבחר בו לעומת כל המאוויים העוברים של העולם הזה. ועיין ה' תשובה ח, ז; ו-ז; מו"נ ג, כב-כג; כוזרי ד, טו-טז.

מסלול 1: יום א, כב באלול
מסלול 2: יום ב, כב באלול
מסלול 3: יום ד, כב באלול
מסלול 4: יום א, כד באלול

כעניין שנאמר (ירמיהו ט,א): "מִי יִתְנַבֵּר בַּמִּדְבָּר מְלֹחַן אֲרָחִים (וְאֶעֱזֹבָה אֶת עַמִּי וְאֶלְכָה מֵאֶמֶס כִּי כֹלִם מִנְאֲפִים עֲצַרְתָּ בְגָדִים)"³³.

מצוות עשה להידיבק בחכמים ותלמידיהם כדי ללמוד ממעשיהם, כעניין שנאמר (דברים י,כ): "וְבוֹ תִדְבֹק" - וכי אפשר לאדם להדבק בשכינה? אלא כך אמרו חכמים בפירושו מצווה זו: "הדבק בחכמים ותלמידיהם". לפיכך צריך אדם להשתדל שישא בת תלמיד חכם וישא בתו לתלמיד חכם ולאכול ולשתות עם תלמידי חכמים ולעשות פרקמטיא לתלמיד חכם ולהתחבר להן בכל מיני חיבור, שנאמר (שם יא,כב): "וְלִדְבָקָה בּוֹ", וכן ציוו חכמים ואמרו (אבות א,ד): "והווי מתאבק בעפר רגליהם ושותה בצמא את דבריהם".

מצווה על כל אדם לאהוב את כל אחד ואחד מישראל כגופו, שנאמר (ויקרא יט,יח): "וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ", לפיכך צריך לספר בשבחו ולחוס על ממונו כאשר הוא חס על ממונו עצמו ורוצה בכבוד עצמו³⁴, והמתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעולם הבא.

הערות - ללמוד ענוים דרכו

33 גם באיגרת השמד חילק הרמב"ם את החובה לצאת ממקומו לשלוש רמות: "אפילו היו שתי מדינות מישראל, אחת מהן יותר טובה במעשיה ובמנהגותיה ויותר מדקדקת ונכנעת למצוות מן האחרת, שחייב ירא ה' לצאת מאותה שמעשיה אינם כל כך נכונים לאותה מדינה טובה. וכבר הוזהירונו רבותינו זיכרונם לברכה: אל ידור אדם במדינה שאין בה עשרה חסידים, והביאו ראיה על זה מסדום דכתיב: 'אולי ימצאון שם עשרה ויאמר לא אשחית בעבור העשרה'. וכל זה כשהיו שתי מדינות ישראל, אבל אם היה המקום מן הגויים, ישראל העומד שם על אחת כמה וכמה שהוא חייב לצאת מאותו מקום וללכת למקום טוב, וישתדל לעשות ואף על פי שמפיל עצמו בסכנה, עד שינצל מן המקום הרע שאינו יכול להעמיד דתו כראוי, וילך עד שמגיע למקום טוב. וכבר פירש על ידי הנביאים, שכל הדר בין הכופרים שהוא כמותם: 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה'', הנה שקולה דירתו בין הגויים כאילו עובד אלוהים אחרים. וכן חייבו החסידים ויראי ה' שימאסו הרע ועשויו. וכן אמר דוד עליו השלום: 'הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממך אתקוטט', וגם אמר: 'חבר אני לכל אשר יראוך ולשומרי פקודיך'. וכן מצינו באברהם אבינו עליו השלום שמאס משפחתו ומקומו וברח לנפשו להינצל מדעת הכופרים. וכל זה אם לא יכופו אותו הכופרים לעשות מעשיהם, שצריך האדם לצאת מביניהם, אבל בשכופים אותו לעבור על אחת מן המצוות, אסור לעמוד באותו מקום, אלא יצא ויניח כל אשר לו, וילך ביום ובלילה עד שימצא מקום שיהא יכול להעמיד דתו, והעולם גדול ורחב!".

ועיין בהקדמתו לאבות פרק ד על הסיבה שהחסידים פרשו למדברות.

34 ז"ל הרמב"ן לויקרא יט,יח: "וטעם 'ואהבת לרעך כמוך' - הפלגה, כי לא יקבל לב האדם שיאהוב את חברו כאהבתו את נפשו! ועוד שכבר בא רבי עקיבא ולימד: 'חייך קודמין לחיי חברך' (ב"מ סב,א). אלא מצוות התורה שיאהב חברו בכל עניין, כאשר יאהב את נפשו בכל הטוב. ויתכן בעבור שלא אמר 'ואהבת את רעך כמוך', והשווה אותם במילת 'לרעך' (=במה שיש לרעך), וכן 'ואהבת לו כמוך' (שם לד) דגר (ולא כתב 'אותו'), שיהיה פירושו להשוות אהבת שניהם בדעתו, כי פעמים שיאהב אדם את רעהו בדברים ידועים להטיבו בעושר ולא בחכמה וכיוצא בזה, ואם יהיה אוהבו בכל - יחפוץ שיוכה רעהו אהוב לו בעושר ובנכסים וכבוד ובדעת ובחכמה, ולא שישווה אליו (כלומר: אבל דרך העולם שלא ירצה שיהיה לחברו, גם אם הוא אוהבו, כמו שיש לו עצמו אלא פחות ממנו, בגלל הקנאה) אבל יהיה חפץ בלבו לעולם שיהיה הוא יותר ממנו בכל טובה. ויצווה הכתוב שלא תהיה פחיתות הקנאה

מסלול 1: יום א, כב באלול
מסלול 2: יום ב, כב באלול
מסלול 3: יום ד, כב באלול
מסלול 4: יום א, כד באלול

אהבת הגר שבא ונכנס תחת כנפי השכינה שתי מצוות עשה, אחת מפני שהוא בכלל רעים ואחת מפני שהוא גר והתורה אמרה (דברים י, יט): "וְאֶהְבֶּתְּם אֶת הַגֵּר", ציווה על אהבת הגר כמו שציווה על אהבת עצמו שנאמר (שם ו, ה): "וְאֶהְבֶּתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ", הקדוש ברוך הוא עצמו אוהב גרים, שנאמר (שם י, יח): "וְאֶהְבֶּתְּ גֵר".³⁵

כל השונא אחד מישראל בלבו עובר בלא תעשה, שנאמר (ויקרא יט, יז): "לֹא תִשְׂנֵא אֶת אָחִיךָ בְּלִבְּךָ". ואין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה, ולא הזוהירה תורה אלא

הערות - ילמד ענוים דרכו

הזאת בלבו, אבל יאהב (=ישמח) ברבות הטובה לחברו כאשר אדם עושה לנפשו, ולא ייתן שיעורין באהבה. ועל כן אמר ביהונתן (ש"א כ, יז) 'כי אהבת נפשו אהבו', בעבור שהסיר מידת הקנאה מלבו ואמר (שם כג, יז): 'ואתה תמלוך על ישראל' וגו'.

35 כן כתב הרמב"ם בספר המצוות מ"ע רז: 'וברוב המדרשות ביארו שהאל יתעלה ציוונו על הגר כמו שציוונו על עצמו יתעלה. אמר: 'ואהבת את ה' אלוהיך', ואמר: 'ואהבתם את הגר'. ובאגרות (סי' תמח) הרחיב הרמב"ם בביאור חובה זו ובמעלת הגר: 'דע שחובה שחייבתנו התורה על הגרים גדולה היא. על האב ועל האם נצטוונו בכבוד ומורא, ועל הנביאים לשמוע להם, ואפשר שיכבד אדם ויירא וישמע ממי שאינו אוהבו. ועל הגרים ציוונו באהבה רבה המסורה ללב: 'ואהבתם את הגר' כמו שציוונו לאהוב את שמו: 'ואהבת את ה' אלוהיך'. והקב"ה בכבודו אוהב גר, שנאמר: 'ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה'... אדם שהניח אביו ומולדתו ומלכות עמו וידם הנטויה והבין בעין לבו, ובא נדבק באומה זו שהיא היום למתעב גוי, עבד מושלים, והכיר וידע שדתם דת אמת, וצדיק והבין דרכי ישראל, וידע שכל הדתות גנובות מדתם, זה מוסיף וזה גורע, זה משנה וזה מזכב, ומחפה על ה' דברים אשר לא כן, זה הורס יסודות וזה מדבר תהפוכות, והכיר הכל ורדף אחר ה' ועבר בדרך הקדוש ונכנס תחת כנפי השכינה ונתאבק בעפר רגלי משה רבינו, רבן של כל הנביאים ע"ה, וחפץ במצוותיו, ונשאו ליבו לקרבה לאור באור החיים, ולהעלות במעלת המלאכים, ולשמוח ולהתענג בשמחת הצדיקים, והשליך העולם הזה מליבו ולא פנה אל הרבים ושטי כזב... משכיל ומבין ופיקח והולך נכוחות, תלמידו של אברהם אבינו, שהניח אבותיו ומולדתו ונטה אחרי ה'".

ובסי' רצג הוסיף: "אברהם אבינו ע"ה הוא אב לזרעו הכשרים ההולכים בדרכיו ואב לתלמידיו וכל גר שיתגייר. לפיכך יש לך לאמר: 'אלוהינו ואלוהי אבותינו', שאברהם ע"ה הוא אביך. ויש לך לומר 'שהנחלת את אבותינו' - שלאברהם ניתנה הארץ שנאמר: 'קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך נתנה'. אבל 'שהוצאתנו ממצרים' או 'שעשית נסים לאבותינו', אם רצית לשנות ולומר 'שהוצאת את ישראל ממצרים' ו'שעשית נסים עם ישראל' - אמור; ואם לא שינית - אין בכך הפסד כלום מאחר שנכנסת תחת כנפי השכינה ונלווית אליו אין כאן הפרש בינינו ובינך. וכל הנסים שנעשו - כאילו לנו ולך נעשו. הרי הוא אומר בישעיהו: 'ואל יאמר בן הנכר הנלווה אל ה' לאמר: ה' בדל יבדילני ה' מעל עמו' - אין שום הפרש כלל בינינו ובינך לכל דבר. ודאי יש לך לברך: 'אשר בחר בנו' ו'אשר נתן לנו' ו'אשר הנחילנו' ו'אשר הבדילנו'. שכבר בחר בך הבורא יתעלה והבדילך מן האומות ונתן לך התורה שהתורה לנו ולגרים, שנאמר: 'הקהל חוקה אחת לכם ולגר הגר'; 'חוקת עולם לדורותיכם ככם כגר יהיה לפני ה'"; 'תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם'... ששלח הקדוש ברוך הוא משה רבינו ע"ה רבן של כל הנביאים והבדילנו מן העמים והכניסנו תחת כנפי השכינה, לנו ולכל הגרים, ושם לכולנו חוקה אחת. ואל יהא יחוסך קל בעיניך. אם אנו מתייחסים לאברהם יצחק ויעקב, אתה מתייחס למי שאמר והיה העולם. וכך מפורש בישעיהו: 'זה יאמר לה' אני, וזה יקרא בשם יעקב'... הנה נתברר לך שיש לך לומר: 'אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו'. ושאברהם אב לך ולנו ולכל הצדיקים, ללכת בדרכיו".

מסלול 1: יום א, כב באלול	מסלול 3: יום ד, כב באלול
מסלול 2: יום ב, כב באלול	מסלול 4: יום א, כד באלול

על שנאה שבלב, אבל המכה את חברו והמחרפו - אף על פי שאינו רשאי, אינו עובר משום לא תשנא.

כשיחטא איש לאיש לא ישטמנו וישתוק כמו שנאמר ברשעים (ש"ב יג, כב): "וְלֹא דָּפַר אֶבְשָׁלוֹם עִם אֶמְנוֹן לְמַרְעֵ וְעַד טוֹב כִּי שָׁנָא אֶבְשָׁלוֹם אֶת אֶמְנוֹן", אלא מצווה עליו להודיעו ולומר לו: "למה עשית לי כך וכך? ולמה חטאת לי בדבר פלוני?" שנאמר (ויקרא יט, יז): "הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ", ואם חזר ובקש ממנו למחול לו - צריך למחול, ולא יהא המוחל אכזרי שנאמר (בראשית כ, יז): "וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים". הרואה חברו שחטא או שהלך בדרך לא טובה מצווה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו³⁶ במעשיו הרעים, שנאמר (ויקרא יט, יז): "הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ". המוכיח את חברו בין בדברים שבינו לבינו, בין בדברים שבינו לבין המקום, צריך להוכיחו בינו לבין עצמו, וידבר לו בנחת ובלשון רכה ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא, אם קיבל ממנו מוטב ואם לאו יוכיחנו פעם שניה ושלישית, וכן תמיד חייב אדם להוכיחו עד שיכהו החוטא ויאמר לו "איני שומע". וכל שאפשר בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפש בעוון אלו, כיון שאפשר לו למחות בהם.

המוכיח את חברו תחילה לא ידבר לו קשות עד שיכלימו, שנאמר (שם): "וְלֹא תִשָּׂא עֵלְיוֹ תִּטָּא". כך אמרו חכמים יכול אתה מוכיחו ופניו משתנות? ת"ל: "ולא תישא עליו חטא", מכאן שאסור לאדם להכלים את ישראל וכל שכך ברבים, אף על פי שהמכלים את חברו אינו לוקה עליו, עוון גדול הוא, כך אמרו חכמים (ערכין טז, ב): "המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא". לפיכך צריך אדם להיזהר שלא לבייש חברו ברבים בין קטן בין גדול, ולא יקרא לו בשם שהוא בוש ממנו, ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו. במה דברים אמורים? בדברים שבין אדם לחברו, אבל בדברי שמים אם לא חזר בו בסתר - מכלימין אותו ברבים ומפרסמים חטאו ומחרפים אותו בפניו ומבזין ומקללין אותו, עד שיחזור למוטב כמו שעשו כל הנביאים בישראל.

מי שחטא עליו חברו ולא רצה להוכיחו ולא לדבר לו כלום מפני שהיה החוטא הדיוט ביותר, או שהיתה דעתו משובשת, ומחל לו בלבו ולא שטמו ולא הוכיחו - הרי זו מדת חסידות. לא הקפידה תורה אלא על המשטמה³⁷.

הערות - ילמד ענוים דרכו

36 ז"ל הרמב"ם בהל' תשובה ה, ב: "אין הבורא גוזר על האדם להיות טוב ולא להיות רע, וכיון שכן הוא - נמצא זה החוטא הוא הפסיד את עצמו, ולפיכך ראוי לו לבכות ולקונן על חטאיו ועל מה שעשה לנפשו וגמלה רעה, הוא שכתוב אחריו: 'מה יתאונן אדם חי (גבר על חטאיו) וגו'". כלומר האנינות היא על אדם שנפטר, ולכן שואל הפסוק היכן מצוי שמתאונן אדם על החי? והתשובה - גבר על חטאיו, כי החטאים פגעו בעצמותו כאילו הוא מת (כי המת הוא מי שחטאיו גרמו לו שאינו זכאי לחיי העולם הבא - עיין שם בפרק ח). וזהו שאומר הרמב"ם כאן שהחוטא פוגע בעצמו.

37 כלומר, החסידות צריכה להיות אמיתית, שאינו פגוע בלבו וכלפי חוץ מתנהג בחסידות. הנצרות,

מסלול 1: יום א, כב באלול	מסלול 3: יום ד, כב באלול
מסלול 2: יום ב, כב באלול	מסלול 4: יום א, כד באלול

חייב אדם להיזהר ביתומים ואלמנות מפני שנפשן שפלה למאוד ורוחם נמוכה אף על פי שהן בעלי ממון, אפילו אלמנות של מלך ויתומיו מוזהרים אנו עליהן, שנאמר (שמות כב, כא): "כָּל אֱלֻמָּנָה וַיְתוּם לֹא תַעֲנוּן". והיאך נוהגין עמהן? לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא ינהוג בהן אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופם בעבודה ולבם בדברים קשים, ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו, כל המקניטן או מכעיסן או הכאיב להן או רדה בהן או אבד ממנון הרי זה עובר בלא תעשה. וכל שכן המכה אותם או המקללן. ולא זו אף על פי שאין לוקין עליו הרי עונשו מפורש בתורה (שם כג): "וְחָרָה אָפִי וְהִרְגָתִי אֶתְכֶם בְּחָרָב", ברית כרת להן מי שאמר והיה העולם שכל זמן שהם צועקים מחמס הם נענים, שנאמר (שם כב): "כִּי אִם צָעַק יִצְעַק אֵלַי שָׁמַע אֲשַׁמַּע צַעֲקוֹתוֹ". במה דברים אמורים? בזמן שענינה אותן לצורך עצמו, אבל עינה אותם הרב כדי ללמדן תורה או אומנות או להוליכן בדרך ישרה הרי זה מותר, ואף על פי כן לא ינהוג בהן מנהג כל אדם אלא יעשה להם הפרש וינהלם בנחת וברחמים גדולים וכבוד, שנאמר (משלי כב, כג): "פִּי ה' יְרִיב רִיבָם", אחד יתום מאב אחד יתום מאם. ועד אימתי נקראים יתומים לעניין זה? עד שלא יהיו צריכין לאדם גדול להיסמך עליו ולאמנן ולהיטפל בהן, אלא יהיה עושה כל צרכי עצמו לעצמו כשאר כל הגדולים.

פרק ז

המרגל בחברו - עובר בלא תעשה שנאמר (ויקרא יט, טז): "לֹא תִלְךָ רֵכִיל בְּעַמִּיךָ". ואף על פי שאין לוקין על דבר זה, עוון גדול הוא וגורם להרוג נפשות רבות מישראל, לכך נסמך לו "לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ" (שם), צא ולמד מה אירע לדואג האדומי (ש"א כב; סנהדרין קו, ב).

אי זהו רכיל? זה שטוען דברים והולך מזה לזה ואומר "כך אמר פלוני" "כך וכך שמעתי על פלוני". אף על פי שהוא אמת הרי זה מחריב את העולם. יש עוון גדול מזה³⁸ עד מאד והוא בכלל לאו זה והוא לשון הרע, והוא המספר בגנות חברו, אף על

הערות - ילמד ענוים דרכו

לעומת זאת, הפכה את החסידות הזאת לחובה על כל אדם, אף שרובם אינם מסוגלים שלא לשנוא בלב. הפער בין הדרישה המוסרית הגבוהה לבין יכולת האדם מביא לייאוש ולביטול החובות באופן מעשי (עיין שמונה קבצים לראי"ה א, רלט; ב, רפו). נוסף על כך, השקר שהאדם נמצא בו - שחושב שהוא צדיק וחסיד - אינו מאפשר לו לטפל ביצריו החבויים והם מתפרצים בסוף בשנאה ואכזריות תהומית (עיין שמונה קבצים לראי"ה ז, מה). אולם הנצרות הגדילה לעשות והוסיפה לחסידות זו קומה נוספת: לאהוב את האויב ולאפשר לו להמשיך להזיק לך. ובזה גרמו שלוש רעות: א. עיוותו את הנפש - כיוון שהאדם מתחנך לאהוב את הזולת יותר מאשר את עצמו (עיין ב"מ סב, א); ב. סייעו לחוטא להמשיך ולהרשיע; ג. חניכו את האדם לאהוב את הרשעה (רבי חסדאי קרשקש בספר ביטול עקרי הנוצרים, עמ' 83-84). וכבר התבאר בתחילת הל' דעות חשיבות עניין האיוון במידות והליכה בדרכי ה', ונמצאו גם בהנהגה האלוהית מידות הנקימה והקנאה והכעס כלפי החוטאים. עיין השגת הראב"ד שחלק עליו וסבר שלשון הרע קל מרכילות, כי כאן הורג שניים וכאן שלושה. 38

מסלול 1: יום א, כב באלול
מסלול 2: יום ב, כב באלול
מסלול 3: יום ד, כב באלול
מסלול 4: יום א, כד באלול

פי שאומר אמת. אבל האומר שקר - נקרא מוציא שם רע על חברו. אבל בעל לשון הרע - זה שיושב ואומר "כך וכך עשה פלוני" ו"כך וכך היו אבותיו" ו"כך וכך שמעתי עליו" ואמר דברים של גנאי, על זה אמר הכתוב (תהלים יב,ד): "יִכָּרֵת ה' כָּל שִׁפְתֵי חֲלָקוֹת לְשׁוֹן מְדַבֵּרֵת גְּדֻלוֹת".

אמרו חכמים שלוש עבירות נפרעין מן האדם בעולם הזה ואין לו חלק לעולם הבא: עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים, ולשון הרע כנגד כולם. ועוד אמרו חכמים: "כל המספר בלשון הרע כאילו כופר בעיקר, שנאמר (תהלים יב,ה): 'אֲשֶׁר אָמְרוּ לְלִשְׁנָנוּ נִגְבֵּיר שִׁפְתֵינוּ אֲתָנוּ מִי אֲדוֹן לָנוּ'", ועוד אמרו חכמים: שלושה לשון הרע הורגת: האומר, והמקבלו, וזה שאומר עליו, והמקבלו יותר מן האומר.

ויש דברים שהן אבק לשון הרע. כיצד? "מי יאמר לפלוני שיהיה כמות שהוא עתה", או שיאמר "שתקן מפלוני איני רוצה להודיע מה אירע ומה היה" וכיוצא בדברים האלו. וכל המספר בטובת חברו בפני שונאיו - הרי זה אבק לשון הרע. שזה גורם להם שיספרו בגנותו. ועל זה העניין אמר שלמה (משלי כז,יד): "מְכַרְךָ רַעְהוּ בְּקוֹל גְּדוֹל בְּבִקְרַת הַשָּׁפִים קָלְלָהּ תִּחְשָׁב לוֹ", שמתוך טובתו בא לידי רעתו. וכן המספר בלשון הרע דרך שחוק ודרך קלות ראש כלומר שאינו מדבר בשנאה, הוא שלמה אמר בחכמתו (שם כו,יח-יט): "כַּמְתַּלְהֵלָה הִיָּרָה זְקִים חֲצִים וּמְוֹת... וְאָמַר הֲלֹא מִשְׁחַק אָנִי", וכן המספר לשון הרע דרך רמאות והוא שיספר לתומו כאילו אינו יודע שדבר זה שדבר לשון הרע הוא אלא כשממחין בו אומר איני יודע שדבר זה לשון הרע או שאלו מעשיו של פלוני. אחד המספר בלשון הרע בפני חברו או שלא בפניו, והמספר דברים שגורמים אם נשמעו איש מפי איש להזיק חברו בגופו או בממונו ואפילו להצר לו או להפחידו - הרי זה לשון הרע, ואם נאמרו דברים אלו בפני שלושה כבר נשמע הדבר ונודע, ואם סיפר הדבר אחד מן השלושה פעם אחרת אין בו משום לשון הרע, והוא שלא יתוון להעביר הקול ולגלותו יותר.

כל אלו הם בעלי לשון הרע שאסור לדור בשכונתם וכל שכן לישב עמם ולשמע דבריהם, ולא נחתם גזר דין על אבותינו במדבר אלא על לשון הרע לבד.

הנוקם מחברו עובר בלא תעשה, שנאמר (ויקרא יט,יח): "לֹא תִקֵּם", ואף על פי שאינו לוקה עליו - דעה רעה היא עד מאד. אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על מידותיו על כל דברי העולם, שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינן כדאי לנקום עליהם³⁹.

הערות - ילמד עניים דרכו

אך לענ"ד הרמב"ם דירג את החומרה לפני חומרת החולי בנפש האדם ולא מבחינת הנוק החברתי. כלומר, מי שיש לו תודעה נכונה ביחס לענייני העולם הזה לעומת התשוקה לחיי עולם הבא והדבקות בה', לא יקפיד על דבר מה שעשו לו בעולם הזה. נמצא שמי שנוקם מגלה את פחיתות דעתו, שרואה ערך רב בחיי העולם הזה. על פי זה אפשר לתרץ מה שביקש דוד מהקב"ה נקמה באויביו שרדפוהו - שגרמו לו להתרחק מבורא עולם, כמו שאמר: "וְאִם בְּנֵי הָאָדָם - אֲרֹרִים הֵם לִפְנֵי ה' כִּי גִרְשׁוּנִי

מסלול 1: יום א, כב באלול
מסלול 2: יום ב, כב באלול
מסלול 3: יום ד, כב באלול
מסלול 4: יום א, כד באלול

כיצד היא הנקימה? אמר לו חברו "השאיילני קרדומך" אמר לו "איני משאילך", למחר⁴⁰ צריך לשאול ממנו אמר לו חברו "השאיילני קרדומך" אמר לו "איני משאילך כדרך שלא השאלתני כששאלתי ממך" - הרי זה נוקם. אלא כשיבוא לו לשאול יתן בלב שלם ולא יגמול לו כאשר גמלו וכן כל כיוצא באלו, וכן אמר דוד בדעותיו הטובות (תהלים ז, ה): "אם גַּמְלֵתִי שׁוֹלְמֵי רַע וְאַחֲלֶצְהָ (צוֹרְרֵי רִיקָם)".

וכן כל הנוטר לאחד מישראל עובר בלא תעשה, שנאמר (ויקרא יט, יח): "וְלֹא תִטֹּר אֶת בְּנֵי עַמֶּךָ". כיצד היא הנטירה? ראובן שאמר לשמעון "השכר לי בית זה" או "השאיילני שור זה" ולא רצה שמעון, לימים בא שמעון לראובן לשאול ממנו או לשכור ממנו ואמר לו ראובן: "הא לך, הריני משאילך ואיני כמותך לא אשלם לך כמעשיך" - העושה כזה עובר בלא תיטור, אלא ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו, שכל זמן שהוא נוטר את הדבר וזוכרו - שמא יבא לנקום, לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה העוון מלבו ולא יזכרנו כלל, וזו היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה יישוב הארץ ומשאם ומתנם של בני אדם זה עם זה.

הערות - ילמד ענוים דרכו

היום מְהַסְתֵּפֶחַ בְּנִחְלַת ה' לֵאמֹר לֶךְ עֲבַד אֱלֹהִים אֲחֵרִים". לעומתו, בספר החינוך (מצווה רמא) כתב באופן אחר: "משורשי המצווה, שידע האדם וייתן אל לבו כי כל אשר יקרהו מטוב עד רע, הוא סיבה שתבוא עליו מאת השם ברוך הוא, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון השם ברוך הוא, על כן כשיצעררהו או יכאיבהו אדם ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו והשם יתברך גזר עליו בכך, ולא ישית מחשבותיו לנקום ממנו כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב, וכמו שאמר דוד עליו השלום: 'הניחו לו ויקלל כי אמר לו ה' יתברך, תלה העניין בחטאו ולא בשמעי בן גרא". דהיינו, אף על פי שיש לאדם בחירה לעשות רע, הזיווג למי לעשות רע נעשה על ידי ה', גמול על מעשיו. על כן הנוקם והשונא מגלים שאינם מאמינים שהכל בא עליהם בהשגחת ה'.

40 אולם להגיב כלפי מי שפוגע בו באותו רגע - אין איסור. כן כתב החינוך במצווה שלח: "ואולם לפי הדומה, אין במשמע שאם בא ישראל אחד והתחיל והרשיע לצער חברו בדברים הרעים שלא יענהו השומע, שאי אפשר להיות האדם כאבן שאין לה הופכים, ועוד שיהיה בשתיקתו כמורה על החירופין, ובאמת לא תצווה התורה להיות האדם כאבן שותק למחרפיו כמו למברכיו, אבל תצווה אותו שנתרחק מן המידה הזאת, ושלא נתחיל להתקוטט ולחרף בני אדם, ובכך ינצל אדם מכל זה, כי מי שאינו בעל קטטה לא יחרפוהו בני אדם, זולתי השוטים הגמורים, ואין לתת לב על השוטים... ויש לנו ללמוד דבר זה, שיותר לנו לענות כסיל, לפי הדומה, מאשר התירה התורה הבא במחירת להקדים ולהורגו, שאין ספק שלא נתחייב האדם לסבול הנוקין מיד חבריו, כי יש לו רשות להינצל מידו, וכמו כן מדברי פיהו אשר מלא מרמות ותוך, בכל דבר שהוא יכול להינצל ממנו". אם כן, מה שאמר דוד לעבריו בעניין שמעי בן גרא, היה מידת חסידות, וכדברי החינוך שם: "ואולם יש כת מבני אדם שעולה חסידותם כל כך שלא ירצו להכניס עצמם בהוראה זו להשיב חורפיהם דבר, פן יגבר עליהם הכעס ויתפשטו בעניין יותר מדי".

מסלול 1: יום א, כב באלול
מסלול 2: יום ב, כב באלול
מסלול 3: יום ד, כב באלול
מסלול 4: יום א, כד באלול

שאלות מנחות:

- ✦ מה ההבדל בין ההלכה הראשונה "להתחבר לצדיקים" להלכה השנייה "להידבק בחכמים"? למה הדוגמה לדבקות בחכמים היא בקשרי חיתון ולא בהליכה לשיעורים?
- ✦ האם מצוות "ואהבת לרעך כמוך" היא בלב או במעשה? מה לגבי איסור השנאה?
- ✦ מה פירוש "חוטא על עצמו במעשיו הרעים"? (עיין הל' תשובה ה,ב)
- ✦ למה אין ענישה במלקות על מצוות אלו על אף שהרמב"ם רואה אותן כחמורות?⁴¹
- ✦ למה לדעתך לא כתב השולחן ערוך הלכות במצוות אלו? (דברי הרמב"ם הובאו במשנה ברורה בסימן קנו, כהשלמה לשו"ע)
- ✦ למה מצוות אלו קשורות ל"ספר המדע", העוסק ביסודות האמונה של היהדות?

אנו עוברים ללימוד "שמונה פרקים" לרמב"ם

הערות - ילמד עננים דרכו

41 עיין בפירוש הרמב"ם לאבות ב,א שהענישה מלמדת על חומרת החטא. זו הסיבה שכותב הרמב"ם כאן "אע"פ שאין לוקין..."

מסלול 1: יום א, כב באלול	מסלול 3: יום ד, כב באלול
מסלול 2: יום ב, כב באלול	מסלול 4: יום א, כד באלול